

Tieteellinen elämä

Uuden vuoden alettua voi aina vilkaista taaksepäin ja katsoa mitä tapahtui. Jos ”Tieteellinen elämä” on eräänlainen tutkijan työn jupinan paikka – ikään kuin kahvihuone, jossa puhe voi kyllä kaikenlaisen ylijäämän takia katkeilla sekä raivosta että naurusta mutta on yhtä lailla kiinni asioissa – niin kokonaisesta vuodesta löytyy varmasti monta syytä seurata muitakin lankoja kuin niitä, joista kutoutuu julkisen ja tieteellisen keskustelun järkeviä kontribuutioita.

Mitä menneessä vuodessa siis näkyy? Mikä olisi aihe jota ajatella mutisten? Jokin missä ollaan niin itsestään selvästi hyvällä asialla, että sille ei voi muuta kuin nyökytellä ja mennä mukaan, ja samalla olla varma, että siinä mennään suoraan päin mäntyä. Varmaan jokin missä puhalletaan yhteen hiileen, käydään rohkeasti kiinni aiheeseen yhdessä, puolustetaan arvoja, ollaan päättäväisesti jonkin hyvän puolella ja etsitään kiivaasti kumppanuuksia sieltä täältä pahaa vastaan. No sivistys tietysti!

Kaiken muun ohella vuosi 2024 oli nimitäin ”Sivistyksen teemavuosi”. Teemavuoden nimissä järjestettiin kaikenlaista: tulevaisuusseminaareja, juhlia, puheita, festivaaleja, kumppanuuksia ja julkaisuja. Kampanjoiden joukossa oli myös #vertaisarvioin-kampanja, joka jatkuu tämän vuoden puolelle kevääseen asti. Sivistyksen teemavuosi oli opetus- ja kulttuuriministeriön nimeämä, ja sen koordinoinnista vastasi omien sanojensa mukaan ”Sivistyksen peloton puolustaja”

eli aikanaan kansankynttilöiden perustama Kansanvalistusseura omasta 150-juhlavuodestaan innoittuneena.

Mitä ihmettä, siis taasko sivistystä, mistä sitä riittää? Yhteiskunnallisten ristiriitojen joukossa kamppailu sivistyksestä on varmasti yksi viattomimmista – pyrkiihän se aina väkivallattomuuteen ja yhteiskuntarauhaan, olipa sivistyksen luonteesta mikä käsitys tahansa – ja sellaisena sivistyksen teemavuodelle nyökytteleminen käy yleisesti ottaen järkeen. Kun yhteiskuntajärjestyksen tila näyttää polarisoituvan ja viheliäistyvän, on etsittävä yhteistä maaperää, ymmärrystä ja ratkaisuja.

Viattomuudestaan huolimatta sivistys on kuitenkin avoin kysymys. Aina kun sitä katsoo suhteessa joihinkin tiettyihin yhteiskunnallisiin asioihin tai ristiriitoihin, ei siis vain yleisenä pyrkimyksenä, esiin tulee hankaluuksia. Tämä pätee myös tieteelliseen elämään. Teemavuoden nimissä akatemioissa sählättiin kaikenlaista. Raivosta ja naurusta takellellen voisi penkoa vaikkapa teemavuoden medioissa julkaistuja blogikirjoituksia – kuten professori Tuomas Heikkilän pääkirjoitusta Yliopistolehdestä: ”Helsingin yliopistossa sivistys on mielessä aina, vuodesta ja vuosisadasta toiseen. Olemmehan yliopistolla maailmanparannuksen ammattilaisia vuodesta 1640 saakka.” Tai toista tuoretta, ”150 sanaa sivistyksestä” -sarjassa julkaistua Ilkka Niiniluodon paasausta otsikolla ”Yliopisto kantaa sivistystä eteenpäin”:

Sivistys-käsite oli pitkään poissa muodista, kun sitä pidettiin hienostelevan elitistisenä. Uutta nousua merkitsi kansallisfilosofimme Johan Vilhelm Snellmanin syntymän 200-vuotisjuhla vuonna 2006 yleis-teemanaan sivistys. Snellman näki, että Suomi on rakennettava sivistysvaltioksi, jonka ytimenä toimiva sivistysyliopisto kasvattaa kriittisesti ajattelevia kansalaisia sekä valistaa kansakuntaa totuuden ja rehellisyyden arvoista. Sivistys ilmaisee oppineisuutta, yksilön henkistä pääomaa ja kansakunnan tietovarantoa, kaikkea, mitä on saatu aikaan tieteen, taiteen, uskonnon, elinkeinoelämän ja tapojen aloilla.

Tosi hienoa että muoti on muuttunut ja nyt on päästy uuteen nousuun! Ja äh – mitä tuohon voi sanoa. Ehkä jupinaan löytää sisältöä, jos katsoo vähän tarkemmin, keskittyy johonkin teemavuoden masinoimaan konkreettiseen toimintaan.

Tällaisena kohteena #vertaisarvioin-kampanja on hyvä ja havainnollinen. Kysymyksessä on ”tiedeyhteisön yhteinen somekampanja”, jonka Suomen tiedekustantajien liitto on antanut Kansanvalistusseuran eli Kvs-säätiön toteutettavaksi. Säätiö on toteuttanut kampanjan, jonka napakkana kärkiviestinä on ”tiedettä ei ole ilman vertaisarviointia” ja ”vertaisarviointi on joukkoistamista vertaansa vailla”. Joukkoistamisen hengessä kampanjassa kutsutaan tieteen tekijät mukaan tuottamaan somesisältöä, jossa vertaisarviointia – tuota tieteen laadunvarmistamista, kuten kampanjassa niin näppärästi kiteytetään – tehdään näkyväksi. Vertaisarvioinnin kerrotaan ansaitsevan huomiota ja arvostusta, jota somekampanjalla nyt tavoitellaan. Itsekseen jupiseva ”laadunvarmistamisen” joukkoistettu ammattilainen asettuu siis sivistyksen etujoukkoihin ja sosiaalisen median kakofoniaan tavoittelemaan huomiota ja ”vertaistukea”. Lisäksi laadunvarmistamisen ammattilainen tuottaa näin ”ymmärrystä” niin vallankäyttäjille kuin suurelle yleisöllekin. Ilmeisesti on niin, että kunhan joku vain ymmärtäisi ja huomaisi vertaisarvioinnin merkityksen, niin tilanne (mikä se sitten tällä hetkellä onkaan) paranisi.

Kampanjan materiaalit ja kuvaukset ovat niukkoja, mutta silti ne onnistuvat asettamaan vertaisarvioinnin käsittämättömään valoon.

Vertaisarviointia kuvataan ”talkootyöksi”, jota kukaan ei huomaa eikä arvosta, ja jossa tutkijauraukka kantaa harteillaan koko tieteen olemassaolon taakkaa. Ratkaisuksi esitetään talkootyön näkyväksi tekemistä, joskin muotoilematta jää, mitä näkyvyydestä tarkalleen on tarkoitus seurata. Ymmärrystä eri tahoilta – vai ihan oikeata rahaako?

Kuten tunnettua on, yhteiskunnallisesta ajattelusta kaikkein pölkkypäisintä on tunnustamisen problematiikka. Tunnustamisesta jankkaaminen on hyvä esimerkki siitä, että kun yhteiskunnallista elämää päätyy katsomaan tietynlaisten kysymysten kautta, kysymyksen termit lukitsevat näkymän siten että on mahdotonta nähdä mitään muuta kuin kaikkialla tuo sama kysymys. Kun eteen vain tulee pienikin vinkki siitä, että yhteiskunnallisessa elämässä on jotakin pielessä, jossain värisee, kuuluu jupinaa tai ilmaantuu melskettä, tunnustusteoreetikko innostuu heti veljeskunnissaan laatimaan tutkielmia siitä mikä tai kuka nyt kaipaa tunnustamista. Väliäkö sillä mistä ilmiössä on kyse tai haluavatko niissä melskeissä todella elävät edes tulla nähdyiksi, äkkiä vain kasvot ja nimet esiin, niin saadaan järjestys palautettua. Kyse on mainiosta porvarillisesta sekaannuksesta: tietysti on olemassa tilanteita, joissa sekä yhteiskunnallisen toiminnan että tutkimuksen ja käsitteellisen työn on tehtävä kaikkensa, jotta näkymättömät, äänettömät, ulossuljetut ja sorretut saavat äänensä kuuluviin, tulevat näkyviksi ja tällaisiin murtumiin liittyvät tapahtumat tunnistetaan, mutta näillä tilanteilla ei varmasti ole mitään tekemistä akateemisen vertaisarvioinnin tai muiden vastaavien kanssa. Tunnustusajattelua luonnehtiikin tekopyhä hämmästely: no mutta eikö tämä tunnustamattomuus tässä ja tässä olekin vähintäänkin teoreettisesti kiinnostavaa...

Toki tunnustaminen on monimutkainen ja nimenomaan arvoltaan tunnustettu keskustelu – hyvä on, olkoon – mutta on kyllä kumma, että niin monen tyyppiset julkiset keskustelut kiertyvät sen ympärille, aivan kuin se olisi jokin outo attraktori, mitä se varmaan onkin. Ja ainakin #vertaisarvioin-kampanjan suhteen tuosta logiikasta voi jupista: mitä muuta tuollaisella vertaisarviointityön arvonnostoa ajavalla tempauksella

voi saada aikaan kuin sen, että kohta ilmaantuu joku ”motivoiva” palkitsemis- ja meritoitumisjärjestelmä, johon ennen näkymättömissä tehty työ kirjataan osaksi ansioluetteloita, joilla ihmiset sitten laitetaan huitomaan toisiaan akateemisen työn maailmassa.

Jos vertaisarvioinnista kerran halutaan puhua julkisesti, niin miksi ei ole vaivauduttu katsomaan aihetta koskevaa tutkimusta edes sen verran, että olisi saatu näkyviin kysymyksiä, jotka kriittisen näkökulman avulla sekä antavat voimaa että raottavat tunkkaista velvollisuuden puristusta sen verran, että ajattelulla on tilaa hengittää. Kyse ei tietenkään ole kampanjan vaijojen säästämisestä vaan täysin tarkoituksellisesta toiminnasta – kun ”sivistyksen pelottomat puolustajat” ovat asialla, jälki on sen mukaista: velvollisuus, velvollisuus, velvollisuus.

Ajattelun ja hengittämisen tilaa olisi voinut saada lisättyä esimerkiksi raottamalla vertaisarviointijärjestelmän myyttistä julkisivua, sen historiaa ja syntyä ratkaisuna hyvin monenlaisten yhteiskunnallisten, poliittisten ja taloudellisten intressien ristiriitaan. Tällaiset avaukset ovat vertaisarviointia koskevan tutkimuksen valtavirtaa, eivät mitään mutisevaa marginaalia. Ilmeisimpinä esimerkkeinä voidaan mainita vaikkapa Melinda Baldwinin ja Mario Biagiolin tutkimukset. Edellinen on korostanut, että vertaisarviointi ei suinkaan ollut mikään modernin ajan alun tiedemiesklubeilla keksitty neutraalia

tiedettä tuottava ihmekeino, vaan sen asema muodostui paljon myöhemmin julkisissa tieteen rahoitusta koskevista kiistoissa (ks. esim. artikkeli ”Scientific Autonomy, Public Accountability, and the Rise of Peer Review in the Cold War United States”). Jälkimmäinen taas on muistuttanut tiedejulkaisemisen yhteyksistä yleiseen yhteiskunnalliseen hallintaan sekä siitä, miten julkaisukoneisto, sen säännöt, etiikat ja metriikat tuottavat itse niitä epäkohtia, joista sen piirissä toimivat pannaan vastuuseen (ks. esim. artikkeli ”From Book Censorship to Academic Peer Review”).

Jos kampanjaa siis olisi liikuttanut jokin muu henki kuin sivistys, ja jos kampanjaa olisi edes harkittu toteutettavaksi jostain muusta kuin huomion hakemisen näkökulmasta, se olisi voinut koettaa saada kyseisen työn parissa raatavat ja iloitsevat puhumaan keskenään, etsimään uusia sanoja ja vaikka ”jakamaan kokemuksiaan”, niin laimea ja vaarallinen kuin tuo jälkimmäinen ilmaus onkin. Tuskinpa vertaisarviointi- ja tekstityötä tekeville todella on oleellista vain intoilla siitä, miten ”hienolta” tuntui kun ”ensimmäisen kerran pääsi vertaisarvioimaan” ja ”tuli huomatuksi” tutkijayhteisössä, kuten kampanjan postauksissa tuskastuttavan paljon toistellaan. Tutkimisen, kirjoittamisen ja yhteisen tekstityön ilo, sydämen ja intohimon asioiden puolella oleminen eivät viittaa neutraalin tieteen aseman ja kansallisen sivistyksen rakennustyömaille, pikemminkin päinvastoin. ■